

<https://doi.org/10.37827/ntsh.chem.2021.66.157>

Онупрій БАНАХ

ДО 100-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ДОЦЕНТА ГЕОРГІЯ СТОРОЖА

12 листопада 2021 року минає 100 років від дня народження Георгія Сторожа (1921–2004), доцента кафедри фізичної та колоїдної хемії, колишнього декана хемічного факультету Львівського університету ім. Івана Франка.

Ми познайомилися в листопаді 1960 року зразу після мого зарахування до аспірантури на університетській кафедрі фізколоїдної хемії. На той час Георгій Хомич працював на посаді асистента кафедри, заодно числився молодшим науковим співробітником на госпдоговірній темі, якою керував Роман Кучер (1925–1991), мій улюблений викладач зі студентських років. Хочу зазначити, що саме завдяки Романові Володимировичу я й подався до аспірантури. Лабораторія, де асистент Сторож проводив заняття зі студентами, містилася поруч із кімнатою, яку тодішній завідувач кафедри доцент Тихон Полонський (1902–1999) виділив мені для експериментів. До неї можна було дістатися, лише минаючи столи й тумби, тож я щоразу ставав свідком того, як Георгій Хомич проводить лабораторні заняття. Він, у свою чергу, частенько навідувався до мене, глянути, як ідуть справи. На той час цеоліти були новинкою в науковому світі, літератури про них майже не було, тож

доводилося самотужки осягати ази експериментаторської премудрости. Георгій Хомич намагався сприяти, чим міг, зокрема надоумив опанувати складовну справу; в ті часи науковцям доводилося багато в чому радити собі самому, зокрема, виготовляти саморобні лабораторні установки, гнути скляні трубки, приварювати їх до скляних вузлів. До того ж хемічний посуд із запаяними в них розчинами при нагріванні часто розривався на друзки, тож необхідно було ще й оновлювати їхній асортимент.

Навесні 1961 року деканат відрядив Георгія Сторожа керівником студентської групи для проходження ними виробничої практики на хемічному комбінаті міста Грозний. Там уже працювали випускники нашого факультету. Як виявилось, у Грозному вперше в СРСР було налагоджено промислове виробництво адсорбентів, зокрема цеолітів. Тільки-но вернувшись до Львова, Георгій Хомич порадив мені негайно їхати на Кавказ і придбати вже готові зразки цеолітів, аби зайве не винаходити велосипед. Окрім того, не забув нагадати, щоби я знайшов час і проїхався Воєнно-Грузинською дорогою, оскільки знав про моє давнє захоплення кавказьким регіоном. Як не дивно, моя подальша наукова біографія продовжилася саме в Грузії.

Після того наші стосунки поглибилися ще більше. Георгій Хомич щораз довше засиджувався в моїй лабораторній кімнаті й оповідав про все на світі.

Його життєвий шлях виявився тернистим, як і тодішнього покоління, на чю долю випали злигодні Другої світової війни, кількаразова зміна кордонів та й громадянства теж.

Народився 12 листопада 1921 року – хоча в паспорті записано 8-го, в селі Малий Житин тодішнього Рівненського повіту Волинського воєводства (тепер Рівненського району Рівненської області) за часів Польщі Інтербеллум. Його батько Хома Георгійович (1888–1959) працював фельдшером при місцевому цукровому заводі, мати Євгенія Антонівна з дому Кучер (1895–1971) займалася домашнім господарством. Через два роки в них народилася молодша дочка Віра (1923–2016). Коли малому було три роки, родина перебралася до Вишневець (тепер селище міського типу Вишнівець) Кременецького повіту Волинського воєводства (нині Кременецький район Тернопільської області), де батько влаштувався до гмінної амбулаторії. Вишневець був містом, однак у 1926-му його статус понизили до містечка, долучивши до сільської гміни Вишневець. Тут Георгій закінчив початкову школу і в 1934-му вступив до польської державної гімназії ім. Тадеуша Чацького у Кременці, так званої «саможондувки». Гімназія перебувала в системі Кременецького ліцею. Правлячі кола Другої Речі Посполитої відводили Кременцю роль польського ідеологічного бастиону на «східних кресах». У травні 1920 року Начальник панства Юзеф Пілсудський підписав указ про відновлення Кременецького ліцею як великого культурно-освітнього осередку. Проте імплементували його лише після перемоги над більшовицькими ордами, так званого «Чуда на Віслі». У квітні 1922 року гімназія імені Чацького відчинила свої двері.

Навчальний процес тут був організований за дальтон-планом і передбачав самостійне опрацювання учнями програмового матеріалу. Діти готували письмові роботи самі, а роль викладачів зводилася до консультаційної допомоги. З кожного предмета складався іспит. Також значної уваги надавали краснзнавчим студіям. Графік екскурсій гімназистів на 1937–1938 навчальний рік передбачав поїздки за маршрутом Кременець – Львів – Дрогобич – Борислав – Стрий – Станіслав – Ворохта – Галич, а також до Збаража, Олеська й Бродів.

Як видно з особової справи, що зберігається в архіві Львівського університету, починаючи з 1938 року, Георгій навчався у Рівному і тут у 1941 році закінчив 9 класів середньої школи №2. З інших джерел відомо, що за Перших совітів школу №2 організували на базі місцевої російської приватної гімназії. Можливо у 1938-му батько віддав Георгія на науку саме до неї?

Під час німецької окупації родина Сторожів проживала у Вишнівці. Георгій підпрацьовував рахівником в установах, що займалася заготівлею зерна. Із поверненням наприкінці січня – початку лютого 1944 року радянської влади влаштувався вчителем неповної середньої школи у Вишнівці. Проте ненадовго. У травні 1944-го його мобілізували до Червоної армії. Рядовим 1025 стрілецького полку Першого Українського фронту Георгій Сторож пройшов воєнними дорогами Польщі, Німеччини, Австрії, Чехословаччини, брав участь у боях на останньому етапі Другої світової війни, за що був нагороджений медалями й відзнаками. Додому вернувся в січні 1946-го на Йорданські свята.

У Вишнівецькій середній школі залишилася працювати вчителькою його сестра Віра, за чоловіком Гуменюк.

Георгій натомість подав документи до Львівського університету на підготовчі курси. Проте необхідний був атестат про середню освіту, тож довелося терміново здавати екстерном іспити за десятий клас у Львівській середній школі №44. У вересні 1946 року Георгія зарахували студентом I курсу хемічного факультету університету ім. Франка. Як одного з найстарших хлопців, ще й з військовим досвідом, його призначили старостою курсу; старостувати довелося упродовж п'яти років навчання. Слід зазначити, що на той час серед студентів дуже бракувало хлопців. Аналізуючи списки випускників хемічного факультету за перші 5 років, бачимо, що серед 212 студентів-хеміків усіх курсів, котрі закінчили навчання до 1951 року, числилося лише 36 хлопців. На Георгієвому курсі серед 40 студентів їх було всього четверо.

У 1948 році він одружився зі студенткою фармацевтичного факультету Львівського медичного інституту Тамарою Луцюк (1924–2016), дочкою православного священника зі села Срібне Дубенського повіту Волинського воєводства (тепер Дубенського району Рівненської області). Наступного року вона закінчила медінститут і надалі працювала в системі Львівського обласпу. У подружжя народилося двоє синів Олег і Володимир.

Закінчивши 1951 року університет, Георгій отримав рекомендацію до вступу в аспірантуру. Науковим керівником планувався професор Олександр Юрженко (1910–1999), який минулого року очолив кафедру фізколоїдної хемії. Однак тут чекало розчарування. Попри те, що екзамени до аспірантури Георгій здав успішно, його не зарахували. Як виявилось згодом, причиною був компромат, що надійшов до першого відділу університету. З документів Львівського обласного архіву, опублікованих 3 серпня 1996 року в газеті «Молода Галичина», відомо, що на запит компетентних органів на предмет лояльності родини Сторожів до радянської влади Вишнівецький райком КП(б)У сповістив, що Хома Георгійович Сторож, завідуючи впродовж 1944–1947 років районним відділом охорони здоров'я, лікував воїнів Української Повстанської армії. Не допомогло й те, що Георгій був учасником Другої світової війни. Тож у грудні 1951-го він пішов працювати на Львівський завод «Автонавантажувач» інженером-технологом гальванічного відділення.

Проте мрій про науку не полишав. У вересні 1953 року Георгій Хомич влаштувався в медичний інститут на посаду асистента кафедри загальної та неорганічної хемії. Очолював кафедру той-таки Юрженко. У той час бракувало не тільки хлопців-студентів, а й спеціалістів вищої кваліфікації, тож доводилося Олександрові Івановичу очолювати дві кафедри водночас – в університеті й медичному інституті.

Г. Сторож. Аспірант кафедри фізичної та колоїдної хімії. 1951 р

Олександр Юрженко був уродженцем села Баратівка колишньої Херсонської губернії (нині Баштанського району Миколаївської області), вихованцем наукової школи Ленінградського державного університету. До Львова прибув у 1945-му на посаду доцента кафедри біохемії Львівського медичного інституту, де вів курс фізколоїдної хемії. Одночасно, починаючи з 1947 року, очолював кафедру фізичної і колоїдної хемії у Львівському політехнічному інституті. Здобувши у 1950-му звання професора, Юрженко перейшов до Львівського університету ім. Франка, де очолив кафедру фізичної та колоїдної хемії, а за сумісництвом – ще й кафедру загальної та неорганічної хемії Львівського медичного інституту.

В такій ситуації Георгій Сторож не міг не скористатися нагодою втілити свої наміри. Восени 1955-го він повторно складає іспити до аспірантури і розпочинає наукову діяльність на університетській кафедрі фізколоїдної хемії під керівництвом професора Юрженка, при тім не полишає викладацької роботи в медінституті. У вересні 1956 року його перевели на очне навчання. Першу наукову статтю «Вплив нижчих спиртів жирного ряду на колоїдні властивості розчинів олеату натрію» він

опублікував у 1958 році у Хемічному збірнику ЛНУ у співавторстві з професором Юрженком.

По закінченні аспірантури Георгій Хомич залишився на кафедрі фізколоїдної хемії асистентом. Там через два роки ми й познайомились.

Як я спостеріг, він підтримував дружні стосунки з Романом Кучером, з яким мав спільного наукового керівника, а також із викладачем кафедри неорганічної хемії Євгеном Гладішевським (1924–2012). Слід зауважити, що їм пощастило більше, ніж Георгієві Хомичу – обидва були молодші на кілька років, тож їх не торкнулися реалії війни, зокрема призов до діючої армії, вони давно захистили кандидатські дисертації, стали доцентами й активно продовжували наукову кар'єру.

Влітку 1960 року професора Юрженка призначили ректором Одеського університету ім. Мечникова, і він переїхав до Південної Пальміри. В скорому часі Олександр Іванович вирішив організувати чергову (5-ту) Всесоюзну наукову конференцію з колоїдної хемії, котра мала підвести підсумок у науковій діяльності за попередній період. На тлі широкого представництва фахівців із колоїдної хемії доволі чисельною виявилася львівська делегація – п'ятеро науковців з університету і двоє з політехнічного інституту.

Ми прибули до Одеси нічим поїздом 31 травня 1962 року. Університетську кафедру фізколоїдної хемії представляли завідувач Тихон Полонський, доцент Роман Кучер, асистент Георгій Сторож і двоє аспірантів Михайло Солтис (1936–2018) і я. Конференція відбувалася в імпозантному залі Одеської філармонії, колишньої Нової Біржі. 750 делегатів представляли найбільші наукові центри радянської хемічної науки. Головою оргкомітету числився академік Антон Думанський (1880–1967), який донедавна очолював київський Інститут загальної та неорганічної хемії АН УРСР. Науковий авторитет Думанського визнавався на всьому просторі СРСР, тож його іменували «дідусем вітчизняної колоїдної науки». Разом з ним прибув його учень академік Федір Овчаренко (1913–1996), якому в скорому часі доведеться очолити українську колоїдну науку. Московську школу представляв академік Пьотр Ребіндер (1898–1972), голова Наукової ради АН СРСР з проблем колоїдної хемії та фізико-хемічної механіки. Серед гостей був також академік Георгій Цицишвілі (1915–2012), директор тбіліського Інституту фізичної і органічної хемії АН ГРСР, лідер Грузинської цеолітної школи.

Учасників конференції розселили в готелях і відпочинкових комплексах. Нас львів'ян розмістили в новеньких дерев'яних будиночках в Аркадії на західній околиці Одеси. Ми поселилися утрюх – Роман Кучер, Георгій Сторож і я. Це було напрочуд веселе й приємне товариство. Жарти, дотепи і сміх не вщухали ані на мить. Георгій Хомич як старший за віком міг і покепкувати з когось трохи.

– Романе, що ти від самого досвітку хрумаєш просто з тумбочки? – пускав він шпильку, доки ми ще потягувались від солодкого сну. – Зашкодиш собі на здоров'ї.

– Ет, хай краще проживу на п'ять років менше, – відбивався Кучер, – зате наймся ковбаси.

Або коли вчися, хто буде сьогодні за кухаря. У кулуарах ходив тоді жарт, що професор Юрженко всюди на конференціях з'являється зі своєю «свитою»: власним Сторожем, власним Кучером і власним Солтисом:

– Усі є, хіба що власного кухаря не вистачає!

31 вересня 1962 року Георгій Хомич виконував обов'язки доцента на кафедрі фізикоїдної хемії – тимчасово до оголошення конкурсу. Декан Федір Деркач (1908–1987) і доцент Гладішевський переконають Сторожа вступати до КПРС – переодягнутися, так би мовити, в тогу комуніста. Того ж 1962 року Георгій Сторож вступає до лав компартії; скоро по тому його обирають заступником секретаря партбюро хемічного факультету. У цей час він готує до захисту кандидатську дисертацію «Дослідження впливу добавок спиртів жирного ряду на колоїдно-хемічні властивості водних розчинів мил» під керівництвом Олександра Юрженка. Захист відбувся 11 червня 1963 року в Одеському університеті ім. Іллі Мечникова. 27 червня 1964 року на вченій раді хемічного факультету Львівського університету його обрали на посаду доцента кафедри фізичної і колоїдної хемії. Вища атестаційна комісія СРСР затвердила це рішення 19 січня 1966 року.

Нагоді кафедрою завідував Тихон Полонський. У 1964-му завідувачем став Роман Кучер, який захистив минулого року докторську дисертацію і тепер отримав звання професора. Втім наприкінці 1965 року його обрали членом-кореспондентом АН УРСР, запропонувавши очолити новостворений відділ радикальних процесів Донецького відділення фізико-органічної хемії Інституту фізичної хемії АН УРСР. Роман Володимирович вирішив їхати туди, тож у кабінет завідувача повернувся Полонський. Проте ненадовго. Вже у 1967-му цю посаду обійняв доцент Микола Цветков (1920–2005); він завідував кафедрою до 1992 року.

Кілька років по тому Георгій Сторож очолив хемічний факультет. Досі багатолітнім деканом був доцент Федір Деркач. У 1964 році він став проректором з наукової роботи, тож крісло декана посів Євген Гладішевський. Проте останній мав готувати до захисту докторську дисертацію, тож у 1967-му на цю посаду обрали доцента кафедри неорганічної хемії Юрія Кузьму (1934–2005). В скорому часі Юрій Богданович зосередився над завершенням власної докторської дисертації, тому в 1970-му повернувся деканом професор Гладішевський. Проте наступного року пішов на пенсію Федір Деркач, і Євген Іванович зайняв його місце. Аби очолити хемічний факультет, потрібна була надійна людина. Зійшлися на кандидатурі Георгія Сторожа. 10 червня 1971 року його обрали деканом. На цій посаді Георгій Хомич пропрацював три роки, доки Юрій Кузьма, захистившись, зміг 22 травня 1974-го повернутися в кабінет. На становищі декана Георгій Хомич запам'ятався толерантним і демократичним керівником, доброзичливим, його любили викладачі й студенти. Він залишився працювати доцентом кафедри фізикоїдної хемії аж до виходу на пенсію.

У березні 1987 року доцент Сторож взяв активну участь в обговоренні наукових робіт своїх дисертанток Ірини Голос та Надії Фартушок, які досліджували синтетичні й природні закарпатські цеоліти. Георгій Хомич наголошував на високій ефективності цеолітів у розв'язанні проблеми захисту довкілля у пост-чорнобильську епоху.

18 грудня того ж року він організував мені зустріч у своєму кабінеті з академіком Романом Кучером. На той час Роман Володимирович вже давно повернувся до Львова й очолював Інститут геології та геохемії горючих копалин АН УРСР. Мені необхідно було опублікувати статтю про нововиявлене явище інверсії при хроматографічному розділенні газів на цеолітах в одному з елітних журналів. За тодішніми вимогами таке право мали тільки академіки й члени-кореспонденти Академії наук, а інші автори – лише після офіційного подання її

кимось із них. Звісно Роман Володимирович погодився оформити відповідний документ.

З розвалом СРСР і національним відродженням України відновлює роботу Наукове товариство ім. Шевченка. Георгій Хомич активно долучився до цих процесів. У 1992 році вступив до НТШ, палко вітав відродження української хемічної науки, зокрема відновлення української хемічної термінології, брутально зросійщеної за часів радянської окупації.

Після виходу на пенсію в липні 1993-го доцент Сторож не поривав зв'язків із кафедрою та науковим колективом хемічного факультету.

Помер 22 лютого 2004 року, похований у рідному Вишнівці поруч із батьками, як заповідав.

Наукова спадщина Георгія Сторожа налічує близько 100 наукових праць.

Його старший син Олег Георгійович працює професором кафедри математики і функціонального аналізу Львівського університету імені Івана Франка, молодший Володимир Георгійович – доцентом на радіотехнічному факультеті Львівської політехніки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Encyclopedia. Ivan Franko National University of Lviv: in 2 vol. Vol. 1: A-K. Lviv: Ivan Franko Lviv National University, 2011. 716 p. (in Ukrainian).
2. Encyclopedia of modern Ukraine (EMU) [Electronic resource]. 2014. Access mode: <http://esu.com.ua> (in Ukrainian).
3. Chemical faculty of Ivan Franko National University of Lviv. Anniversary book / order by Ya. M. Kalychak. Lviv, 2005. 152 p. (in Ukrainian).